

ІСТОРІЯ

УДК 930.1 (477.8)“192/193”

Ф-96

Василь ФУТАЛА

СТАНОВЛЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (ОУН): ЗДОБУТКИ І ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті аналізуються праці українських істориків, які розкривають процес становлення Організації українських націоналістів. Показано концептуальні відмінності радянської і національної історіографій, виділено ті проблеми, що викликали найбільше зацікавлення дослідників. Автор підвів підсумок вивчення теми, накреслив коло малодосліджених питань, наголосив на необхідності їх усебічного і неупередженого аналізу.

Ключові слова: українська історіографія, історіографічні джерела, Організація українських націоналістів, націоналістичний рух.

Організація українських націоналістів (ОУН) була формально утворена на I Конгресі українських націоналістів у Відні 28 січня – 3 лютого 1929 р. З цього часу почалася прискорена інтеграція розпоршених у різних країнах націоналістичних елементів навколо одного ідейного та організаційного центру. Цій добре законспірованій організації з суворою військовою дисципліною судилося відіграти велику роль у новітній історії України.

Історія становлення ОУН привертала і продовжує привертати увагу українських істориків. Насамперед треба вказати на концептуальні розбіжності між радянською і національною історіографіями, що зумовлено тим поділом, який склався після 1917 р. Ідеологічні стереотипи, які панували в дослідницькій праці вчених Української РСР, аж ніяк не сприяли пошуку істини. Однобічний підхід радянських істориків до вивчення історії Західної України 1920 – 1930-х рр., упередженість і суб'єктивізм в оцінці подій та явищ минулого призвели до перекручення сюжетності суспільно-політичних процесів і свідомого замовчування боротьби націоналістичного табору за українську державність і соборність, дискредитації ролі політичних діячів у національно-визвольному русі. ОУН характеризувалася не інакше, як “фашистська організація”, “штатна резидентура німецької розвідки” тощо. Показовими у цьому відношенні є праці С.Даниленка [9], К.Дмитрука [10], В.Чередниченка [34] та ін.

За умов панування в Україні комуністичної ідеології вивчення процесу становлення ОУН як наукової проблеми було можливе лише за кордоном. Перші роботи появилися невдовзі після закінчення Другої світової війни [23], однак пік дослідницької праці припадає на 60 – 80-ті роки ХХ ст. Саме тоді побачили світ книги П.Мірчука [24; 25], З.Книша [16] та ін. Дуже цінним є великий, понад тисячосторінковий збірник “Євген Коновалець та його доба” (Мюнхен, 1974). На жаль, партійно-політична заангажованість авторів позначилася на оцінках ними історичних подій.

Цілком закономірним є поживлення інтересу до історії ОУН в незалежній Українській державі. Критичне осмислення вітчизняними дослідниками досягнень зарубіжної історичної і політичної думки, а головне – залучення до наукового вжитку архівних матеріалів, дозволило їм створити низку оригінальних праць [11; 12; 29; 33].

Загалом можна говорити про значну кількість історичної літератури, аналіз якої дає можливість чітко окреслити основні аспекти порушеної тут проблеми та підбити підсумок її вивчення, тим більше, що в історіографічному аспекті вона ще не вивчалася.

Метою цієї статті і є виявлення концептуальних особливостей радянської та національної історіографії у дослідженні процесу становлення ОУН.

Одним із найбільш досліджених в українській історіографії є питання про передумови створення ОУН. Є багато літератури, в якій висвітлюються діяльність Української військової організації, розвиток ідеології українського націоналізму, розгортання націоналістичного руху в Західній Україні і на еміграції в 20-ті роки ХХ ст. [13; 16; 18; 24; 30; 36]. Окремі автори акцентують на найбільш вагомих об'єднувачих факторах у відносинах націоналістичних організацій. Це, по-перше, їх ідеологічна спорідненість і спільна мета, по-друге, політика державної й етнічної колонізації українців Східної Галичини і Західної Волині [18, 8 – 9; 19, 397 – 398; 33, 48].

Дослідники одностайні у тому, що процес становлення ОУН був тривалим, він позначений певними віхами в історії націоналістичного руху. З.Книш виокремлює 1926 – 1929 рр. як початковий етап формування організації [17, 33 – 42]. Саме в цей час відбувається об'єднання розрізнених студентських націоналістичних спілок навколо УВО, а також ідеологічне зміцнення Військової організації та розширення її діяльності.

Наступний етап генези ОУН припадає на 1929 – 1930 рр. Як зазначає І.Федик, це був час “апробації ОУН свого політичного чину за допомогою численних антипольських акцій, які мали великий політичний і психологічний резонанс” [33, 43]. На переконання автора, процес становлення організації завершився у 1932 р., коли відбулося остаточне злиття УВО і ОУН [33, 50 – 59].

Особливе місце в історії організованого націоналізму посідає саботажна акція 1930 р. Як влучно зауважив С.Ленкавський, вона “була народженням ОУН як дійової революційної сили на історичній арені чергових десятиріч і першим її штурмом на фронті визвольної боротьби” [19, 425].

У полі зору істориків перебувала внутрішня будова ОУН [1, 79 – 80; 12, 10 – 11; 24, 119 – 121]. З'ясовано, що на рідних землях територіальна структура організації складалася з країв і округ, в еміграції – з теренів і держав, які ділилися на відділи. Західноукраїнські землі (ЗУЗ) спочатку склалися з 6 округ – Львів, Перемишль, Стрий, Станіслав, Тернопіль і Волинь. Потім їх кількість зросла до 10. Округи ділилися на повіти, а далі – на райони і підрайони. Найнижчими організаційними клітинами були “п'ятірки” і “трійки”. С.Врецьона

стверджує, що в 1930 р. клітини ОУН існували в кожному селі львівського повіту [5, 472]. Щоправда, автор не називає джерела інформації. Але про зростання авторитету радикальних націоналістів свідчать дослідження сучасних істориків. Так, згідно з даними І.Васюти, у 1932 р. ОУН здобула серед населення Львівщини вирішальний вплив у 59 громадах [3, 53].

Появилися праці, в яких досліджується процес поширення інтегрального націоналізму на Закарпатті. Зокрема, М.Вегеш довів, що перша спроба створити тут відділ ОУН у 1929 р. не увінчалася успіхом. Наступна, причому, вдала спроба припадає на другу половину 1932 р. і пов'язана з іменем Ю.Химинця [4, 88].

Однак нам невідомо, коли були сформовані низові ланки ОУН і хто їх очолював. Варто зауважити, що окремі автори згадують мимохіть про створення Проводом українських націоналістів (ПУН) восени 1930 р. Крайового сенату у складі А. Мельника (голова), Б.Гнатевича і О.Бойдуника (два останні відали справами УВО і ОУН) [2, 375; 32, 173]. Очевидно, що діяльність цього керівного органу націоналістичної організації ще чекає свого дослідника.

Існує проблема точного визначення дати заснування Крайової езекутиви (КЕ) ОУН. П.Мірчук [24, 119], а услід за ним і інші автори [14, 308] вважають, що вона була сформована вже у лютому 1929 р. Сучасний дослідник Я.Сватко зміщує цю подію у часі на один місяць вперед [28, 24; 29, 10], а автор найновішого спеціального дослідження А.Кентій стверджує, що КЕ фактично створена у лютому 1930 р. на I конференції ОУН на ЗУЗ [12, 10].

Нерозв'язаним до кінця залишається питання про керівний склад виконавчого органу ОУН на ЗУЗ з 1929 до 1932 р., тобто в період становлення націоналістичної організації. За даними П.Мірчука, першим провідником ОУН у Краї був Б.Кравців. Після нього цей пост обіймали послідовно Ю.Головінський, С.Охримович, С.Нижанківський, І.Габрусевич і Б.Кордюк [25, 46]. На думку Я.Сватка, Б.Кравців став наступником О.Сеника [29, 10]. М.Прокоп до керівників крайової ОУН відносить ще Б.Гнатевича [27, 1864]. А.Кентій на підставі архівних матеріалів доводить, що відразу ж після установчого Конгресу українських націоналістів ПУН призначив провідником на ЗУЗ З.Пеленського, який у лютому 1930 р. був офіційно обраний керівником

Крайової ексекютиви [12, 10 – 11]. Окремі автори відносять до числа керівного складу ОУН на ЗУЗ і Р.Сушка [5, 473]. Всього за згаданий період, як стверджує І.Гаврилів, змінилося 7 крайових провідників ОУН [7, 233], однак історик не називає їхніх імен.

Робляться спроби визначити чисельність ОУН у початковий період її діяльності. Так, за даними А.Кентія, крайова організація на початку 1930-х рр. об'єднувала в своїх лавах 600 – 700 осіб, а на еміграції на кінець 1929 р. нараховувалося 20 відділів ОУН з майже 500 членів. Зокрема, у Чехословаччині – 250, Франції – 150, Болгарії – 30, Німеччині – 14 членів [12, 11 – 12].

Розглядаючи процес становлення ОУН, дослідники неминуче стають перед питанням про її організаційні принципи. Деякі автори наголошують, що початково передбачалося створити ОУН як масову, явну політичну організацію, яка б частково діяла у полі чинного польського законодавства [16, 129; 26, 507; 8, 198 – 199]. По суті, йшлося про спробу “нелегального сектора” добудувати собі зверху “легальний” замість старого, враженого “угодовством”. Причому УВО мала й надалі зберігати організаційну самобутність і продовжувати виступати як нелегальна добудова легального українського табору. Але насправді, як влучно зауважив Я.Грицак, КЕ ОУН взяла курс на перетворення своєї організації у розширену версію УВО [8, 198].

Про те, що ОУН мала бути напівлегальною організацією визнає і П.Мірчук, але з однією суттєвою поправкою: на такому становищі вона повинна була перебувати лише перші роки [24, 117]. Виходить, що спосіб діяльності націоналістичної організації був наперед визначений її вищим керівництвом.

Визначаючи характер ОУН, більшість істориків сходиться на тому, що вона виникла, з одного боку, як ідейно-політичний рух, з іншого – як законспірована нелегальна організація військового типу [12, 7; 18, 15; 27, 1863]. Чіткіше висловився з цього приводу І.Лисяк-Рудницький. На його думку, ОУН була фактично партією, що прагнула до панівної ролі в українському суспільстві [20, 78]. Це дало підставу О.Субтельному запровадити до наукового вжитку термін “підпільна партія” [31, 384].

В історичній літературі аналізуються програмні засади ОУН. Частина дослідників оцінює націоналістичну доктрину з апологетичних

позицій. Наприклад, І.Гаврилів стверджує, що “політична та соціально-економічна програма ОУН була досить реалістичною та з перспективою розвитку українського суспільства на демократичних засадах” [6, 141].

Іншого погляду дотримується І.Лисяк-Рудницький: ОУН від початку свого існування “послідовно відкидала концепцію внутрішньо-українського плюралізму” [22, 491], а майбутню незалежну Україну бачила “як диктаторську однопартійну державу” [21, 251]. Автор звертає увагу на недемократичні методи досягнення націоналістами своєї мети. До об’єктивних причин несприйняття ними мирних засобів боротьби вчений відносить такі: переконаність у тому, що насамперед демократія відповідальна за падіння Української держави у 1917 – 1921 рр.; обурення політикою західних демократичних держав, що відмовлялися визнати і підтримати українську націю; прагнення наслідувати успіх російських більшовиків і диктаторського режиму Ю.Пілсудського в Польщі; розуміння, що жорстокості й цинізму цих іноземних гнобителів можна протистояти лише такими ж безоглядними, безжалісними засобами [20, 78].

Поділяючи в концептуальному плані бачення проблеми І.Лисяком-Рудницьким, інший відомий дослідник з діаспори З.Пеленський на значному фактичному матеріалі про становище західноукраїнських земель під владою Польщі намагається довести безперспективність соціально-економічної програми ОУН. Автор називає її “суцільно нереальною”, “плодом абстрактного інтелектуалізму” [26, 516 – 517].

Одна з центральних тем української історіографії – взаємовідносини Проводу українських націоналістів і Крайової езекутиви ОУН. Дослідники намагаються відшукати причини конфлікту між ними, які призвели в 1940 р. до розколу організації. Найбільш дискусійними напередодні і після установчого Конгресу українських націоналістів стали концепції об’єднання розрізнених націоналістичних угруповань. Цьому фактові великої ваги надає у своєму дослідженні О.Бойдуник [2, 374]. На думку автора, упередження “крайовиків” до закордонного центру було настільки великим, що низку гучних терористичних дій (саботажна акція 1930 р., убивство відомого польського політика Т.Голувка, напад на пошту в Трускавці та ін.) було вчинено без його відомої [2, 377].

Про атмосферу недовір’я, яка панувала в націоналістичних колах у

період становлення ОУН, пише і С. Ленкавський. Зокрема, він визнає, що I Конгрес українських націоналістів “був першою широкою конфронтацією однодумців” [19, 409].

П. Мірчук вбачає головну причину упередження місцевих керівних кадрів націоналістів до закордонного Проводу у персональному складі ПУН [25, 26]. Натомість З. Книш вважає, що найбільшою перешкодою в роботі керівного центру ОУН були “особисті амбіції деяких людей, відокремленість поодиноких націоналістичних організацій, організований сгоїзм і місцевий патріотизм” [16, 108].

У мемуарній та науковій літературі отримала контроверсійні оцінки проблема УВО-ОУН. Найбільше суперечок викликало питання про легітимність переходу першої в другу. Можна ствердити, що дослідники одностайні у таких питаннях: по-перше, початок цьому процесу поклали рішення I Конгресу українських націоналістів і, по-друге, офіційного повідомлення про припинення діяльності УВО не було [13, 68; 17, 3342; 24, 139].

Однак суперечливі думки виникають, коли йдеться про Празьку конференцію УВО – ОУН (червень 1930 р.), яка прийняла остаточне рішення щодо структурної переорганізації українського націоналістичного табору. У діаспорній літературі співіснують два відмінні за змістом тлумачення резолюції конференції. В одному випадку стверджується, що було прийнято рішення зберегти УВО як окрему структуру [15, 120 – 121], в іншому – перетворити її в одну з фракцій ОУН [24, 145]. Ніхто із сучасних вітчизняних істориків не ставить собі за мету з’ясувати вірогідність того чи іншого твердження. Автори лише констатують факт злиття УВО з ОУН, подаючи при цьому різні дати події – 1931 р. [35, 389], 1932 р. [8, 199], середина 1930-х рр. [12, 8; 18, 15].

Отже, аналіз історіографічних джерел дає змогу констатувати, що проблема становлення ОУН викликала велике зацікавлення українських зарубіжних і вітчизняних дослідників. В основному вивченими можна вважати такі питання, як передумови створення ОУН, підготовка, робота і рішення I Конгресу українських націоналістів, етапи формування націоналістичної організації, її програмні засади тощо.

Водночас докладного аналізу потребує проблема трансформації УВО в ОУН. Історикам варто повернутися до вивчення внутрішнього

устрою націоналістичної організації у початковий період її діяльності, особливо персонального складу керівних органів на західноукраїнських землях. Не можна вважати глибоко вивченим питання про взаємовідносини ПУН і КЕ ОУН. При цьому дослідникам необхідно вводити до наукового вжитку якомога більше джерельного матеріалу, що міститься в архівосховищах, а також уникати ідеологічно-партійних поглядів на проблему.

1. Баган Олег. Націоналізм і націоналістичних рух. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 192 с.
2. Бойдуник Осип. Як дійшло до створення ОУН // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Видання фундації ім.С.Коновальця, 1974. – С.359–379.
3. Васюта І.К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.) // Укр.іст.журн. – 2001. – № 6. – С. 35–64.
4. Вегеш Микола. Сторінки історії ОУН-УПА в Закарпатті (1929–1939 рр.) // Сучасність. – 2001. – № 2. – С. 87–103.
5. Врещона Євген. Мої зустрічі з Полковником // Євген Коновалець та його доба. – С. 466–481.
6. Гаврилів І.О. До історії створення ОУН // Держава та армія: Вісник державного університету “Львівська політехніка”. – 1999. – № 377. – С. 137–144.
7. Гаврилів Ігор. Степан Бандера на чолі Крайової езекутиви ОУН // Дрогобицький красназничий збірник. Спецвипуск. – Дрогобич: НВЦ “Каменяр”, 2002. – С. 232–241.
8. Грицак Ярослав. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 2000. – 360 с.
9. Даниленко С. Дорогою ганьби і зради (історична хроніка). – К.: Наук.думка, 1970. – 360 с.
10. Дмитрук К. Безбатченки. – Львів: Каменяр, 1972. – 223 с.
11. Касьянов Георгій. Теорії нації та націоналізму: Монографія. – К.: Либідь, 1999. – 352 с.
12. Кентій А.В. Нариси історії Організації українських націоналістів (1929–1941 рр.). – К.: Інститут історії НАН України, 1998. – 201 с.
13. Кентій А.В. Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр. Короткий нарис. – К.: Інститут історії НАН України. – 1998. – 81 с.
14. Киричук Ю., Бондаренко К. Організація українських націоналістів (ОУН) // Довідник з історії України. – К.: Генеза, 1995. – Т.2. – С. 308–313.
15. Книш Зиновій. Дрижить підземний гук. (Спогади з 1930 і 1931 років у Галичині). – Вінніпег: Б.в., 1953. – 338 с.
16. Книш Зиновій. При джерелах українського організованого націоналізму. – Торонто: Срібна Сурма, 1970. – 187 с.
17. Книш Зиновій. Українська Військова Організація // Енциклопедія українознавства. – Львів: НТШ у Львові, 2000. – Т.9. – С. 3340–3342.

18. Кульчицький С.В. Ідеологія і практика українського праворадикального руху у довоєнній Польщі (1920-1939 рр.) // Проблема ОУН – УПА. Попередня історична довідка. – К.: Інститут історії НАН України, 2000. – С. 7 – 18.
19. Ленкавський Степан. Націоналістичний рух на ЗУЗ та 1-й Конгрес // Євген Коновалець та його доба. – С. 395 – 425.
20. Лисяк-Рудницький І. Напрями української політичної думки // Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. В 2 т. – К.: Основи, 1994. – Т.2. – С. 63 – 93.
21. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. – Т.2. – С.248 – 259.
22. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм і тоталітаризм // Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. – Т.2. – С. 489 – 496.
23. Мартинець Володимир. Українське підпілля. Від УВО до ОУН. – Вінніпег: Б.в., 1949. – 349 с.
24. Мірчук Петро. Нарис історії Організації Українських націоналістів (1929 – 1939). – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – Т.1. – 639 с.
25. Мірчук Петро. Революційний змаг за УССД. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Союз українських політв'язнів, 1985. – Т.1. – 222 с.
26. Пеленський Zenon. Між двома кінцями // Євген Коновалець та його доба. – С. 502 – 524.
27. Прокop М. Організація Українських Націоналістів // Енциклопедія українознавства. – Львів: НТШ у Львові, 1996. – Т. 5. – С. 1863 – 1867.
28. Сватко Ярослав. Євген Коновалець і справа його життя. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2001. – 40 с.
29. Сватко Ярослав. Місія Бандери. – Львів: Галицька видавнича спілка, 2002. – 64 с.
30. Сосновський Михайло. Дмитро Донцов. Політичний портрет. З історії розвитку ідеології українського націоналізму. – Нью-Йорк – Торонто: Наукове Товариство імені Тараса Шевченка, 1974. – 419 с.
31. Субгелний Орест. Україна: історія. – К.: Либідь, 1991. – 512 с.
32. Таран Сергій. Національний солідаризм О.Бойдуника // ОУН: минуле і майбуття. – К.: Фундація імені Олега Ольжича, 1993. – С. 172 – 183.
33. Федик Іван. УНДО, ОУН: ставлення до Польщі. – Львів: Б.в., 1998. – 80 с.
34. Чередниченко В. Анатомія зради. Український буржуазний націоналізм – знаряддя антирадянської політики імперіалізму. – К.: Політвидав України, 1978. – 334 с.
35. Швагуляк М. Українська військова організація // Довідник з історії України. – К.: Генеза, 1999. – Т.3. – С. 388 – 389.
36. Шліхта Ірина. Постаць Дмитра Донцова в сучасній українській історіографії (1991-2001 рр.) // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск. – С.252 – 263.

Василий Футала. Становление Организации украинских националистов (ОУН): достижения и проблемы исследования. В статье анализируются работы украинских историков, раскрывающие процесс становления Организации украинских националистов. Показаны концептуальные отличия советской и национальной историографий, выделены те проблемы, которые вызвали наибольший интерес исследователей. Автор подвел итоги изучения темы, начертил круг малоисследованных вопросов, обратил внимание на необходимость их всестороннего и беспристрастного анализа.

Ключевые слова: украинская историография, историографические источники, Организация украинских националистов, националистическое движение.

Vasyl' Futala. The establishment of the Ukrainian Nationalists Organization (UNO): achievements and problems of the investigation. In the article we analyze the work of the Ukrainian historians who reveal the process of the establishing the Ukrainian Nationalists Organization. Essential differentiations of soviet and national historiography are shown and the problems, which were of the greatest interest for research workers, are emphasized. The author made a conclusion of the theme investigation, drew a circle of less-investigated matters, emphasized the necessity of their detailed and unbiased analysis.

Keywords: Ukrainian historiography, historiographical source, Ukrainian Nationalists Organization, nationalistic movement.